

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318

UGC Approved
Jr.No.62759

Vidyawarta®

Jan. To March 2018
Issue-21, Vol-09

01

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

UGC Approved
Jr.No.62759

Jan. To March 2018
Issue-21, Vol-09

Editor

Dr. Bapu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र खचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

❖ विद्यावार्ता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 5.131 (IIJIF)

Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
N.P. Commerce College,
Amravati Dist - Gadchiroli

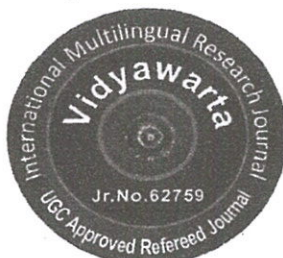
UGC Approved
Jr.No.62759

vidyavarta™

International Multilingual Research Journal

Editorial Board & Advisory Committee

1) Dr. Vikas Sudam Padalkar (Japan) 2) M.Saleem, Sialkot (Pakistan) 3) Dr. Momin Mujtaba (Saudi Arabia) 4) N.Nagendrakumar (Sri Lanka) 5) Dr. Wankhede Umakant (Maharashtra) 6) Dr. Basantani Vinita (Pune) 7) Dr. Upadhya Bharat (Sangali) 8) Jubraj Khamari (Orissa) 9) Krupa Sophia Livingston (Tamilnadu) 10) Dr. Wagh Anand (Aurangabad) 11) Dr. Ambhore Shankar (Jalna) 12) Dr. Ashish Kumar (Delhi) 13) Prof.Surwade Yogesh (Satara) 14) Dr. Patil Deepak (Dhule) 15) Dr. Singh Rajeshkumar (Lucknow) 16) Tadvij Ajj (Jalgaon) 17) Dr.Patwari Vidya (Jalna) 18) Dr.Varma Anju (Gangatok) 19) Dr.Padwal Promod (Waranasi) 20) Dr.Lokhande Nilendra (Mumbai) 21) Dr.Narendra Pathak (Lucknow) 22) Dr.Bhairulal Yadav (West Bangal) 23) Dr.M.M.Joshi, (Nainital)	24) Dr.Sushma Yadav (Delhi) 25) Dr.Seema Sharma (Indor) 26) Dr. Choudhari N.D. (Kada) 27) Dr. Yallowad Rajkumar (Parli v.) 28) Dr. Yerande V. L.(Nilanga) 29) Dr. Awasthi Sudarshan (Parli v.) 30) Dr. Prema Chopde (Nagpur) 31) Dr Watankar Jayshree 32) Dr. Saini Abhilasha, 33) Dr. Vidya Gulbhile (M.S.) 34) Dr. Kewat Ravindra (Chandrapur) 35) Dr. Pandey Piyush (Delhi) 36) Dr. Suresh Babu (Hydarabad) 37) Dr. Patel Brijesh (Gujrat) 38) Dr. Trivedi Sunil (Gujrat) 39) Dr. Sarda Priti (Hydarabad) 40) Dr. Nema Deepak (M.P.) 41) Dr. Shukla Neeraj (U.P.) 42) Dr. Namdev Madumati (M.P.) 43) Dr. Kachare S.V. (Parli-v) 44) Dr. Singh Komal (Lucknow) 45) Dr. Pawar Vijay (Mumbai) 46) Dr. Chaudhari Ramakant (Jalgaon)

Govt. of India,
Grade Marks Registry
Regd. No. 2611690

Note : The Views expressed in the published articles, Research Papers etc. are their writers own. 'Printing Area' does not take any liability regarding approval/disapproval by any university, institute, academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publication is not necessary. Disputes, if any shall be decided by the court at Beed (Maharashtra, India)

<http://www.printingarea.blogspot.com>

❖ विद्यावार्ता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 5.131 (IJIF) ❖

Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
N. P. Commerce College,
Armori, Dist - Gadchiroli

http://www.printingarea.blogspot.com
www.vidyawarta.com/03

25) कवितेची आस्वादप्रक्रिया डॉ.राजेंद्र वडमारे, ता.राहाता, जि.अहमदनगर	114
26) साहित्याची संकल्पना व लक्षणे:स्वरूपमीमांसा प्रा.डॉ.विजय रैवतकर, जि.गडचिरोली (महाराष्ट्र)	128
27) कोरकू जनजाति के पर्व एवं त्यौहार डॉ. विमलेश अग्रवाल, जिला-ग्वालियर	137
28) देवेश ठाकुर का कथा साहित्य में चित्रित दलित वर्ग डॉ० प्रीति आर्या-छत्रपति पंत, अल्मोड़ा	139
29) राष्ट्रीय कृषि बीमा योजना- एक अध्ययन डॉ. सचिन शर्मा-हेमन्त गायकवाड़, इन्दौर(म.प्र.)	142
30) स्वास्थ्य बीमा के प्रति जागरुकता का अध्ययन अनुराधा चौरसिया-प्रो.डी.के. नेमा, सागर, मध्यप्रदेश	145
31) आयकर की प्रगतिशीलता का परीक्षण राकेश गर्ग एवं प्रो. डॉ. राजेन्द्र शर्मा, इन्दौर	151
32) स्टेट बैंक ऑफ इंडिया एवं आई.सी.आई.सी.आई. बैंक लि. के आय-व्यय एवं.... अंजना गोरानी	153
33) 'देश विभाजन और हिंदी कथा साहित्य' एक अनुशीलन प्रा. डॉ. रणजीत जाधव, ता.जि. लातूर (महाराष्ट्र)	160
34) मौलाना अबुल कलाम आजाद का अल्पसंख्यक समुदाय के शैक्षिक विकास में योगदान.... प्रतीक मकवाना, उज्जैन	164
35) ग्रामीण महिला विकास में स्वयं सहायता समूह की भूमिका एक अध्ययन डॉ. सखाराम मुजाल्दे-कु. दिपाली वर्मा, इंदौर (म.प्र.)	167
36) "भारत में 8 नवम्बर 2016 का विमुद्रीकरण" श्री राहुल देव, उचाना	178

साहित्याची संकल्पना व लक्षणणे : स्वरूपमीमांसा

प्रा. डॉ. विजय रैवतकर
महात्मा गांधी महाविद्यालय,
आरमोरी, जि. गडचिरोली (महाराष्ट्र)

*****

सारांशः—

साहित्याची संकल्पना, स्वरूप व लक्षणणे समजून घेणे हा एक निरंतर शोध आहे. मानवी मनाचा व जीवनाचा थांग लागणे जसे जवळजवळ अशक्य तसेच साहित्याचेही; कारण साहित्य हे मानवी मनाने निर्माण केलेल्या जीवनाचे दर्शन घडवित असते. कवीच्या मनाने घेतलेला अनुभव शब्दांच्या माध्यमातून साहित्यरूप घेत असतो. हे माध्यम, हा अनुभव, त्यावर कलावंतमनाच्या प्रतिभेचे झालेले संस्कार, लेखकाची जीवनदृष्टी, त्याचे आकलन, त्याची साहित्याकडे पाहण्याची दृष्टी या सगळ्यांचा परिणाम साहित्यकृतीमध्ये सौंदर्यरूप घेऊन आकारत असतो. साहित्यकृतीतील सौंदर्यप्रतीती व्यापक जीवनविषयक व कलाविषयक परिपक्वतेतून प्रकट होत असते, ही जाणीव ठेवून साहित्य ही संकल्पना, साहित्याची लक्षणणे आणि साहित्याचे स्वरूप लक्षात घ्यावे लागते.

प्रास्ताविक

आज साहित्य ही संज्ञा आपण व्यापक अर्थाने वापरतो. कविता, कथा, कादंबरी, नाटक, ललित निबंध, प्रवासवर्णनपर लेखन, वैचारिक निबंध अशा सर्वच प्रकारच्या लेखनाचा निर्देश आपण साहित्य या संज्ञेने करतो. साहित्यव्यवहारात साहित्य हा शब्द आपण ललित साहित्य या अर्थाने वापरतो. ललित्यप्रधान अर्थपूर्ण शब्दांची संघटना म्हणजे 'ललित साहित्य' होय. साहित्यामध्ये ललित्याला

म्हणजे सौंदर्याला महत्त्व असल्याने 'ललित वाङ्मय' ही संज्ञा योजली गेली आहे. शिल्प, नृत्य, संगीत, चित्र इ. कलांप्रमाणे साहित्य ही सुद्धा एक कला आहे. शब्दांच्या माध्यमातून व्यक्त होणारी या अर्थाने ती शब्दकला आहे. कोणत्याही कलेमधून जसे सौंदर्य प्रतीत होत असते तसेच साहित्यामधूनही सौंदर्यप्रतीतीच घडत असते. साहित्यकृती हे सौंदर्यसिद्ध कशी होऊ शकेल याचा विचार भारतीय संस्कृत साहित्यमीमांसकांनी केला आहे. त्यांनी काव्याची जी लक्षणणे सांगितली त्यातून काव्यविषयक सौंदर्यकल्पना उलगडत जाते. मात्र संस्कृत मीमांसकांनी सांगितलेली लक्षणणे ही सौंदर्य या अर्थानेच लक्षात घेतली. त्यांनी काव्यातील प्राणतत्त्वाचा विचार करताना सूचविलेल्या काव्यलक्षणालाच प्राणतत्त्व मानले आहे. त्यात अमुक एक प्राणतत्त्व म्हणजे हेच काव्याचे सौंदर्य होय, अशी धारणा केली. खरे तर भारतीय संस्कृत अभ्यासकांनी सांगितलेली अलंकार, रीती, वक्रोक्ती, औचित्य, ध्वनी, रस आदी कव्यलक्षणणे सौंदर्यतत्त्वे नसून काव्यास व साहित्यकृतीस सौंदर्य प्राप्त करून देण्याचे एक साधन असल्याचे आपणास लक्षात घ्यावे लागते.

साहित्यमीमांसकांनी ललित साहित्याचे शब्दरूपत्व ध्यानात घेऊन त्यातील 'शब्द' या घटकाचा अतिशय काटेकोर विचार करून साहित्य संकल्पना उलगडून दाखविण्याचा प्रयत्न केला आहे. साहित्य हे लेखक—कवींच्या भावनांचा वा अनुभवांचा शब्दरूपी आविष्कार आहे. या शब्दाविष्कारातून प्रकटणाऱ्या जीवनविषयक व कलाविषयक अनुभूतीतून सौंदर्यप्रतीती येत असते. काव्य, साहित्य, ललित साहित्य, वाङ्मय अशा विविध शब्दांच्या अधारे साहित्य ही संज्ञा लक्षात घेतली जाते. साहित्य हा शब्द व्यावहारिक पातळीवर वेगवेगळ्या अर्थाने गृहीत धरला जातो. मात्र साहित्य व्यवहारात ललित साहित्य हा अर्थ गृहीत धरला जातो. साहित्य ही संज्ञा कशी वेगळी आहे? ललित साहित्य असा शब्दप्रयोग आपण साहित्यात करतो त्याचे नेमके स्वरूप काय? तसेच ललित म्हणजे ललित्य अर्थात सौंदर्य असे आपण म्हणतो तर

◆ विद्यावार्ता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 5.131 (IIJIF)

Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
N. P. Commerce College,
Armore, Dist - Gadchiroli